

МИСТЕЦТВО ТЕАТРУ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

В статті досліджується проблема традиційної педагогіки, основним орієнтиром котрою в определении содержания и целевых установок учебно-воспитательного процесса является аспект моделирования личности выпускника школы, то есть направленность на формирование личности из заданными характерологическими качествами. Для решения этого вопроса автор обращается к театральному действию, на основе которого моделируется школа-театр.

The article deals with the problems of traditional pedagogies. The main point of its contents and the task of educational process is the aspect of school graduate personality modeling in the direction of personality forming in accordance with the given characterological qualities. To solve this problem the author examines the theatrical performance on whose basic the school theater is formed.

1. Назва “Школа-театр” не означає, що це - спеціалізована театральна школа, що готує акторів, режисерів та інших працівників театрів. Це – загально-освітня школа. Театр у школі – засіб розвитку уяви, образного і абстрактно-логічного мислення в його цілісності для розуміння Світу у єдності думки, волі, почуттів, практичної дії.

З іншого боку, “Школа-театр” – це не стільки кількість сценічних заходів (спектаклів, літературно-музичних композицій, інсценізацій), як узвичаєно уявляється театр у школі, скільки **використання закономірностей театру і театральної педагогіки в освітньо-виховному процесі.**

Театральна дія завжди звернена до переживань людини, до її емоційно-почуттєвого світу. Втрата емоцій, особливо позитивних – радості, піднесеності, любові, – це не лише емоційна, але й найважча втрата людини, особистості.

І, навпаки, здатності особистості до перетворення емоцій у почуття, її здатності до глибоких переживань – це чудодійний життєвий еліксир, який поновлює психіку, живить її енергетично.

Сучасні психологічні втрати (не лише в дітей, а і в дорослих) – це втрати почуттів. Пояснити зникнення почуттів неможливо без розуміння їхньої природи. Парадокс полягає в тому, що емоція – це лише первинний потяг. Емоції летучі, ситуативні, стихійні, примхливі. Вони можуть бути не розвиненими, грубими, примітивними. Почуття “замикає” емоцію на іншу людину (суб’єкт), на естетичний об’єкт, культуру та світ в цілому і одночасно “розмикає” емоцію.

Емоція як почуття набуває особистісної спрямованості і смислу. Короткочасна, стихійна емоція перетворюється в особливо глибокий і подовжений у часі стан переживання. Переживання – особливий емоційно-особистісний стан. Естетичне переживання – результат мистецтва особистості належним чином сприймати красу світу чи іншої людини так, що саме переживання стає цінністю. Можна стверджувати, що ці переживання – не вихідний пункт, а підсумок емоційно особистісного єднання з дійсністю. І цей результат у певному смислі й стає самоцінністю. Позитивні, емоційно-ціннісні переживання (почуття) і складають той матеріал, ті корисні речовини, що відновлюють психічну енергію і підтримують життєві сили людини. Між тим, саме позитивні емоційні переживання стали найбільшим дефіцитом нашого часу. При численних опитуваннях молодь виявляє потребу в дружбі і любові. Однак, ці потреби є постійно невдоволеними.

Дослідження фізіологів і психофізіологів показують, що емоції страху буквально переповнюють і травлять організм, оскільки супроводжуються підвищеним рівнем адреналіну в крові. На жаль, не вивчено, який біохімічний результат дає переживання радості і чи є він взагалі. Однак безсумнівно, що коли навіть вони не мають фізіологічного

результату, то позитивно підтримують психіку, душу і дух людини.

2. Мету “Школи-театру” ми розуміємо так: у конкретному шкільному житті допомогти дитині набути досвід творчого розвитку і створення гармонії у системі “Я – Світ”, досвід знаходження свого особистісного і суспільно значущого місця в ній, згідно з можливостями своєї індивідуальності, щоб у майбутньому, за нових обставин, зробити це самостійно. Визначаючи загальну спрямованість педагогічної підтримки “Школи-театру”, ми змістовно наповнюємо її професійним самовизначенням учнів. Допомогти кожному учневі це здійснити – означає формування у нього внутрішньої готовності і потреби самостійно, усвідомлено і добровільно визначати, коригувати, обирати шляхи реалізації перспектив свого розвитку: особистісного, життєвого, професійного.

Традиційна педагогіка попередніх десятиліть основним орієнтиром у визначенні змісту і цільових установок навчально-виховного процесу визнавала аспект моделювання особистості випускника школи, тобто напрямок на формування особистості з раніше заданими типовими характеристиками. Подібний орієнтир суперечить особистісно-орієнтованому освітньому процесу, мета якого – підтримка і розвиток індивідуальності, прагнення не до уніфікації, а до збереження різноманітності. Тому при визначенні завдань і конкретних методичних засобів здійснення педагогічної підтримки слід враховувати індивідуальні особливості учнів, усвідомлення ними проблем і утруднень у навчальній і комунікативній діяльності. Звичайно, тут потрібна допомога педагога, його вміння здійснювати психолого-педагогічне спостереження, співбесіди, психолого-педагогічну діагностику.

3. Бажано, щоб випускник школи був неповторною особистістю, витончено відчував себе та інших в цілісності, в “родинності” з навколишнім Світом. Щоб володів гнучким діалектичним творчим мисленням, з розвинутою підсвідомістю і інтуїцією. *Щоб був здатним до*

самоактуалізації, до самовиховання і самоосвіти. Щоб був творцем власного життя.

І ще хотілося б, щоб учіння у нашій школі, в усіх її видах і рівнях, було учінням без примусу, а завдяки інтересу. Не учінням навіть, а живим сумісним творчим пошуком. Не учінням, а радісним творчим життям.

Активність особистості включає в себе **домагання, саморегуляцію, задоволення** у їх єдності і взаємному зв'язку. Домагання як ціннісний вираз життєвих потреб втілює вимоги особистості до себе і інших і уявлення про способи задоволення потреб. Головне у домаганнях – те джерело, яке вважається людиною основою задоволення своїх потреб, а саме зверненість на саму себе чи зовнішні обставини, ситуації інших людей. Якщо людина сама себе розглядає як істоту, відповідальну за задоволення власних потреб (а не сім'ю, школу, державу і т.п.), вона самостійно, без сторонньої допомоги регулює свою активність, вибираючи оптимальні для себе способи її реалізації, відмовляючись від неоптимальних, невдалих. Саме тут закладена основа для її задоволеності досягнутим рівнем самостійності, майстерності, успіху.

З психологічної точки зору, задоволеність є суб'єктивною оцінкою і переживанням особистістю психологічного результату її діяльності, відповідністю цього результату висхідній точці, без чого неможливе продовження діяльності. Ця оцінка у нормальної особистості завжди несе елемент критики і орієнтацію на подолання недоліків у майбутньому. Але потреби особистості не можуть розвиватися без задоволення, бо сама вона не одержує стимулу для подальшого руху.

І почуття любові, і почуття задоволення, будучи різними за своєю природою, своїми джерелами, є найважливішими естетичними почуттями. Їх усвідомлення веде до переживання смислу всього життя. Смысл зникає тоді, коли його перестають жити переживання, естетичні почуття. Людина стає байдужою, а її життя без смислу.

Концепція “Школи-театру”.

1. Центральним поняттям концепції є *гармонія*, під якою ми розуміємо динамічний процес встановлення погоджених взаємозв'язків елементів системи один з одним і системою в цілому, що в межах максимальної стійкості і функціональності прагне до досконалості. Ми розглядаємо її як загальний принцип законів світового творення і як ланцюг діяльності людини.

Відчуття людиною дисгармонії викликає прагнення її позбутися. У такий спосіб передбачається, що актуальна дисгармонія пов'язана з актуальною потребою і поряд з уявленням про бажану гармонію (її передбачення) є імпульсом до початку діяльності.

2. Діяльністю у цьому контексті є процес творення нового, спрямованого на досягнення гармонії, з використанням наявного досвіду і знань та пізнання нового для успішної діяльності.

Творення має подвійну природу: творення зовнішнє, як пристосування зовнішнього світу до себе, і творення внутрішнє (самотворення), як пристосування себе до зовнішнього світу. Гармонійним є зустрічний рух, процес погодження обох напрямків, щоб позбутися крайнощів (тиранії і рабства).

3. Процеси гармонії регулюються поняттям міри. Однак, міру можна прорахувати в примітивних системах. У більш складних її можна лише відчутти на основі інтуїції і цілісного, більш-менш адекватного сприймання світу. А цілісне сприймання, цілісне пізнання неможливе лише засобами абстрактно-логічними. Необхідна єдність раціонального і почуттєвого, логічного і образного, тобто цілісність процесів мислення і пізнання.

4. Пізнання є умовою успішної діяльності на шляху руху до гармонії. Пізнання є творчим процесом, який полягає у побудові, уточненні і деталізації особистісної моделі світотворення. Тому важливо не відкидати, не замінювати особистісне уявлення дитини про Світ, не нав'язувати його моделі, розроблені різними науками, а узгоджувати їх з

особистісною моделлю дитини і тим самим її збагачувати. Учитель, у такий спосіб, не є людиною, яка володіє істиною в останній інстанції, а є співдослідником життя.

Втрати у сфері естетичних почуттів призводять до втрат у свідомості. Для нормальної свідомості і її закономірної організації характерна наявність трьох складників чи трьох відношень. Це відношення *до себе*, *до інших*, нарешті очікування відношення *інших до себе*. На перший погляд третє відношення неможливо включити в структуру індивідуальної свідомості, тому що відношення інших людей до даної людини від неї не залежить і є *їхнім* відношенням до неї, тобто зовнішнім для неї. Насправді ж у свідомості виникла і існує своєрідна здатність передбачення відгуку на це відношення. Без цього відгуку не відбувається відношення до себе та інших.

Втрата здатності до переживань, а з нею – смислів життя, відбулося і в силу зміни закономірного і необхідного, для психічної природи людини, порядку психічних явищ. Подібно до того, як набула спотворення закономірна послідовність – від бажання, мотиву до дії. У деяких людей збіднилась структура свідомості. Замість трьох залишилися лише два відношення – до себе та інших. Трагічне те, що така збіднена структура знайшла місце в школі, серед учителів і учнів. Особливо негативно це відбивається на духовному розвитку учнів початкової школи, коли таку ваду має їхній учитель. А між тим аналіз роботи вчителів початкової школи засвідчує, що вони часто-густо виробляють жорстку, авторитарну стратегію, виходячи з того, що, на їх думку, “потрібно”, не враховуючи при цьому зустрічного ставлення дітей, якого для таких учителів просто не існувало, бо структура їхньої свідомості обмежена двома відношеннями. Чи варто додавати, що за такої стратегії усі форми *позитивного естетичного ставлення* дитини до вчителя були заблоковані? Одним із засобів позбутися дистанції між учителем та учнем, включити в педагогічну дію, а отже, і в досвід учителя та учня третього відношення яким є гра.

5. Гра – модель діяльності, що сприяє успіхові подальшої реальної діяльності. Вона сама є діяльністю, що розвиває досвід і стимулює пізнання. Не буде помилкою сказати, що гра – вроджений механізм набування досвіду і знань. Вона психологічно комфортна, оскільки можлива помилка менш значуща, менш негативно впливова, ніж у реальній дійсності. Психіко-психологічні дефіцити і пов'язані з ними особистісні втрати найбільш відчутні саме в такій, особливо значущій для дітей формі діяльності, якою є гра.

Ігри народів мають винятково велике значення у передачі досвіду старшого покоління молодшому при встановленні довірливих взаємовідносин поколінь і водночас – авторитетно-наставницьких і т.п. Збереження ініціативи і водночас уміння підпорядкуватися правилу (забороні тощо) – ця діалектика поведінки особистості формується у грі, так, як і вміння поєднувати свою індивідуальну майстерність з майстерністю кожного, особисті інтереси з інтересами більшості, вміння заслужити повагу групи і навчитися поважати її закони. Ігри, завдяки своїй умовності, дають необхідну свободу і можливість на свій страх і ризик виявити, спробувати і відчути себе. У грі дитина навчається бути самостійною, оволодівати ситуацією, контролювати себе для співробітництва чи змагання з іншими.

У великих містах, особливо в умовах розмивання національної культури, гра зникає. Розповсюджені раніше дворові ігри замінені тепер дорогими іграшками “прогресу”. Дитина в таких умовах втрачає здатність (і, головне, потребу) грати. Розривається зв'язок з найсуттєвішим джерелом особистісного розвитку.

Дефіцит спілкування у відповідних іграх з матір'ю та іншими членами родини, особливо з дідусем та бабусею, дефіцит гри у неформальному і формальному оточенні відбиваються передусім на втратах емоційності і почуттєвості. Вчасно не розвинені у грі здібності до спілкування, до виявлення і розвитку інтелектуальної і естетичної потреби зумовлюють пізніше соціальну

інфантильність особистості, її інтересів, нездатність гнучко поєднувати свою активність з активністю інших людей. Негативні умови утворюють іноді цілі ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків, які, в свою чергу, посилюють несприятливу для розвитку особистості ситуацію.

6. Театр, з одного боку, одне з синтетичних мистецтв, з іншого, театральна гра найбільш наближена до реального життя, тому театр для наших цілей видається незамінним засобом.

Театр – це: цікава творча діяльність; емоційно-почуттєва стимуляція процесів сприймання і мислення; розвиток уяви і фантазії; розвиток образного і абстрактно-логічного мислення у єдності; виховання почуттів, досвід управління емоціями (що необхідно для самоуправління і самовиховання), розвиток емпатії; досвід “опочуттєвлення” пізнаваного об’єкта; цілісність пізнання себе і Світу; досвід формування гармонійних відносин; досвід формування внутрішньої гармонії (психотерапевтичний ефект театру).

7. Справедливою є теза представників гуманістичної психології про максимальний вплив на поведінку людини “сьогоднішньої” актуальної потреби. Одним з простих способів врахування цієї “сьогоднішньої” потреби дитини – свобода вибору “сьогоднішнього” виду діяльності, “сьогоднішнього” об’єкта творення і пізнання. Але це залежить від багатьох обставин. Основною з них є скільне середовище і його основний організатор і представник – учитель.

В одному із старших класів звичайної середньої школи була проведена психологічна діагностика. У результаті було встановлено, що майже половина учнів має так звану *акцентуацію* характеру. Такий характер не є психічною патологією, але має тенденцію до виходу за межі норми. Це або надмірна збудливість, або вища за звичайну агресивність, або підвищена підозра.

Діти з акцентуацією характеру вимагають персональної, безперервної уваги, постійної корекції. Враховуючи це, ми звернулися до педагога з проханням

дати психологічну характеристику кожному учневі. Що ж одержали? Педагог не мав не лише ніякого уявлення про психологічні особливості кожного учня, але взагалі не володів поняттями психологічного аналізу особистості. Він видавав поверхові педагогічні кліше типу: “крутиться”, “не любить відповідати біля дошки”, “розмовляє” і т.п.

Що ж відбувається у цьому випадку за сценою педагогічного процесу?

До першого класу школи дитина йде відкритою і довірливою. Поступово вона усвідомлює свою непотрібність вчителю, який часто-густо через надмірну кількість учнів у класі дитину ігнорує. Дитина починає діяти за найбільш близькою їй логікою, зумовленою акцентуацією характеру. Іншими словами, її довір'я і відкритість, природність поведінки і спілкування з учителем зникли. З'явився бар'єр нерозуміння. Виникла демонстративна захисна поведінка.

Бажаючи в'яснити, що думає людина з різними структурами свідомості про іншу людину, ми звернулися до студентів старших курсів педагогічного вузу, тобто до майбутніх учителів. Кожного студента ми поставили в умовно ігрові ситуації, запропонувавши написати сценарій семінарського заняття.

Запропоновані студентами плани різнилися радикально. Одні планували лише власні дії, абсолютно не враховуючи зустрічного ставлення, поведінки тих, ким вони розпоряджались. Інші планували і передбачали можливі зустрічні дії, наприклад: “якщо він не відмовиться”, “якщо він поступить інакше” тощо. Іншими словами, вони ставилися до іншого не як до об'єкта, а як до суб'єкта. Майбутні педагоги третього типу планували дії подібно шахіста з досвідом, - “якщо він зробить так, то діятиму інакше”, “якщо він діятиме інакше, я поступлю так” і т.п. Неважко здогадатися, що саме із студентів першого типу, з уявленнями про іншу людину як об'єкт, формуються педагоги з дефіцитною структурою свідомості.

Слід пам'ятати, що дитяча особистість має особливу потребу у визнанні з боку дорослих, оцінці (як позитивній,

так і критичній), у визнанні свого права бути суб'єктом і виявляти себе в якості суб'єкта. У іншому разі, не здійснивши ніякого неморального вчинку, дитина вже потенційно до нього готова, орієнтуючись при цьому лише на себе і свою мету.

У структурі свідомості дітей віднаходиться відсутність чітких моральних норм, що штовхає їх до конформізму, до прагнень відгадати бажання дорослих. Якщо дитина стикається з моральними протиріччями, конфліктами, поведінка буває різною: або активізується її інтелект, моральна сфера, або, навпаки, блокується інтелектуальна сфера, а моральна поведінка стає стереотипною.

У нашому суспільстві соціально-психологічні розмежування відбуваються уже в дитинстві. Психолого-педагогічні дослідження показують, що у наших дітей немає уявлення про справедливість, як у дітей англійських чи французьких. Але, образно кажучи, вони намагаються встановити справедливість своїми силами, а інші намагаються вгадати, чого хоче вчитель, не маючи власного відчуття справедливості. Так формується армія конформістів.

Наше суспільство має високу освіченість і не поступається нею серед цивілізованих країн світу. Однак розповсюджена хвороба вербалізму, заміна дій і думки словесною активністю призвела до серйозних інтелектуальних і практичних втрат. Між тим, саме зараз від конструктивності, від прогностичності мислення, від здатності ставити і вирішувати соціальні проблеми залежить значною мірою вихід з важкої соціально-економічної, політичної, культурологічної ситуацій.

Сучасні дослідження активності особистості в умовах навчання показують, що певні структури свідомості вчителя, наприклад, відсутність у нього уявлень про особистість учня, блокує активність дитини, в результаті чого у неї виникає подвійний психологічний бар'єр, і вона вимушена виявляти демонстративну чи захисну поведінку. Відсутність позитивних естетичних оцінок інтелекту,

почуттів, практичного досвіду дітей і підлітків, зближення їх оцінок з оцінками вчителів, призводить до того, що в дітей не формуються уявлення про складники свідомості як про найважливіші цінності. Темпи розвитку інтелекту, почуттів, практичних дій значно знижуються.

Важливішою причиною психологічних і особистісних втрат є те, що багато людей у нашому суспільстві обіймають “чужі” місця і виконують не свою справу. Якщо людина обирає “не свою” професію, не за покликанням, вона вимушена вирішувати непосильні для її психіки завдання, що неминуче призводить до професійного неблагополуччя, втоми, професійної непридатності. Мабуть, що необхідно намагатися зберігати малі страти і структури суспільства, де люди спілкуються особисто, де можливе створення нормальних, повноцінних людських відносин, де має місце реальний людський контакт. Саме в цих структурах – будь то нормальна сім’я, невелика школа, клас чи група дітей – можливе любовне, добротворне вирощування найціннішого, що є в природі, крім нафти, вугілля і золота, – людину.

М.П.Трофанова

ГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

В статье рассматривается вопрос о возможностях уроков трудового обучения в овладении младшими школьниками графической грамотой.

In the article is consideration of the question about possibility the lessons of work in taking hold junior schoolchildren of graphic literacy.

Графічна підготовка учнів молодшого шкільного віку зумовлена не тільки її винятковим значенням у сучасному житті, а й тією величезною роллю, яку вона відіграє у розвитку мислення та пізнавальної активності, творчих здібностей та інтелекту особистості.